

Ктиторски натписи на цркви манастира Фенека

ЈАНКО МАГЛОВСКИ

Прилог грађи за српску епиграфику XVIII — XIX века

О времену и о приликама око подизања данашње цркве манастира Фенека зна се на основу података које је објавио Вићентије Ракић у првој монографији о овој српској светињи.¹ Написана је у слободном граду Трсту 1798. године, како је записано на насловној страници књиге. На позив тамошњих Срба², проигумана Ракића, као врлог духовника, упутио је у овај град митрополит Стратимировић. Ова историја манастира штампана је у Будиму типом Пештанског Краљевског свеучилишта и убраја се у прве штампане монографије српских манастира.³ Вићентије Ракић саопштава да је темељ храму био постављен 25. септембра 1793, а да је храм у потпуности довршен 1797. године.⁴ Он је потоњим поколењима оставио и посве јасну вест да су предстојници манастира ишли у Карловце митрополиту Стратимировићу да му изнесу своје намере о зидању нове цркве. Он им је дао благослов и дозволу.⁵ Нема никаквог основа да се сумња у ову вест, нити има разборитог разлога да се каже да је данашња црква зидана по дозволи митрополита Мојсија Путника из 1782. године.⁶ Грађење по дозволи из тог времена подразумевало би и грађење по плану из тог времена, по плану који је било обавезно приложити уз молбу са предрачуном да би се добио архипастирски благослов. На архитектури данашње цркве исказују се све оне одлике у којима се огледа коренити заокрет у начину артикулисања фасада српских цркава на подручју земунске протопопије, одлике које се на грађевинама насталим пре аустротурског рата не могу нигде потврдити у српској црквеној архитектури. Ракић наводи да је братство манастира по завршетку ћелија размишљало о томе „како и којим образом начали би созидати новују церков" што није остварено „обаче не бје възможно, поњеже готовјашесја рат; жеже и бист в љето 1787".⁷ Д. Руварац у *Споменици о манастиру Фенеку* казује да су у децембру 1785. године калуђери повели разговор „са игуменом Софронијем о градњи нове цркве, и умолише митрополита Мојсију Путника да им даде дозволу за градњу нове цркве. Он заиска од њих да му поднесу план".⁸ Од Д. Руварца не сазнајемо шта је даље било у погледу подношења плана и издавања дозволе за зидање нове фенечке цркве пошто реченица која следи после цитиране гласи: „1786, имадоше договор за сечу дрва из шуме за пециво цигље".⁹ Цитирани текст је био, највероватније, основ Б. Вујовићу да у својој монографији о манастиру Фенеку, која је до сада најпотпунија,

о догађајима око подизања цркве напише: „Званичан захтев за изградњу нове цркве фенечки игуман Софроније Стефановић упутио је митрополиту Мојсију Путнику тек 1785. године, када су припреме већ прилично одмакле. Митрополит је тражио да му се претходно поднесе план нове цркве и после тога, 1786. године, одобрио је градњу."¹⁰ Такав закључак се намеће стога што за цитирано место нису наведени никакви извори којима би се поткрепљивао овај нови податак о дозволи.

Могућа расправа о томе да ли су постојале дозволе а самим тим и планови за градњу цркве у Фенеку из 1782. и 1786. године остаје изван намера овог рада. Изван његових оквира остаје такође и подробно разматрање расположивих података и интерпретација у вези са припремама и градњом цркве Св. Петке у Фенеку. Жели се посебно истаћи чињеница да овако конципована црква није могла настахи по плану који би потицао из времена пре аустротурског рата 1787—91.

¹ В. Ракић *Историја манастира Фенека*, Будим

² Д. Медаковић — Б. Милошевић, *Летопис Срба у Трсту*, Београд 1987, 147 и 149.

³ Д. Медаковић, *Прве штампане монографије српских манастира (1798—1859)*, ЗЛУМС 10 (1974) 207—259.

⁴ В. Ракић, *нав. дело*. Постоји и податак да су темељи фенечке цркве постављени у недељу 21. септембра 1793. године. Објавио га је Љ. Стојановић (*Стари српски записи и натписи* 3, 3408, Београд 1905, 110). Податак потиче из записне књижице Симе Тодоровића, учитеља земунског, у коју је почео бележење 1808.

Посве је нејасно зашто се В. Матић (*Архитектура фрушкогорских манастира. Касносредњовековне црквене грађевине*, Нови Сад 1984, 167), поткрепљујући исказ да је зидање започето 1793, опредељује за податак хроничара из Земуне а не за онај код писца прве фенечке историје. Овај други је у време постављања темеља био намесник а у време довршетка цркве игуман поменутог манастира, дакле човек непосредно везан за њену градњу. Нејасно је и стога што В. Матић за податак о времену довршења градње данашњег храма упућује на податак из Ракићеве *Историје Фенека*.

⁵ В. Ракић, *нав. дело*.

⁶ В. Матић, *Манастир Фенек* (проспект из серије *Фрушкогорски манастири*), без места и године, 2.

⁷ В. Ракић, *нав. дело*, 14.

⁸ Д. Руварац, *Споменица о манастиру Фенеку*, Сремски Карловци 1914, 12.

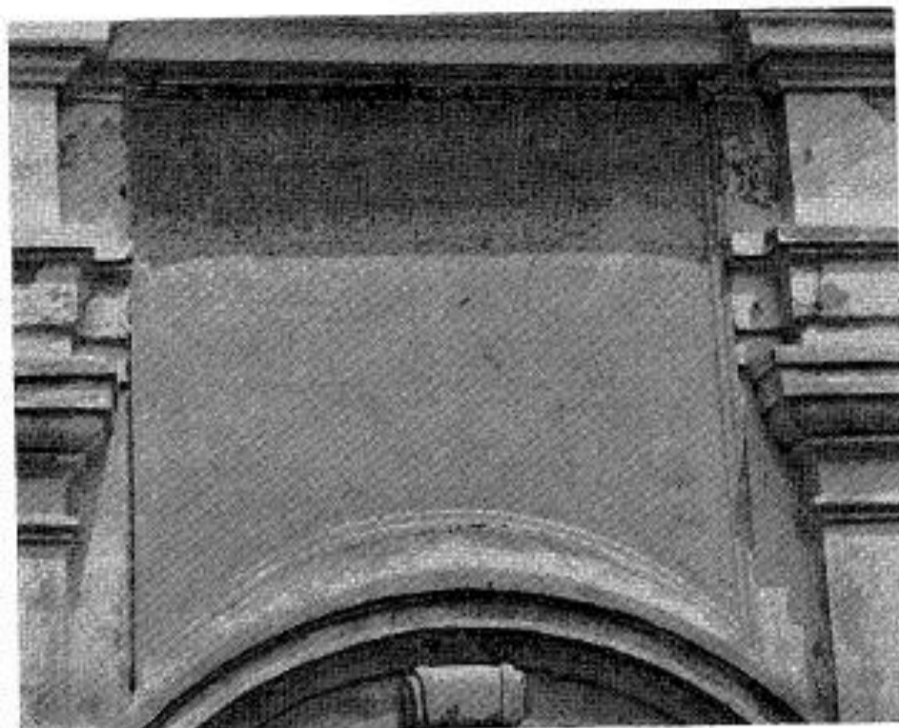
⁹ Исто, *нав. место*.

¹⁰ Б. Вујовић, *Манастир Фенек*, ЗЛУМС 9 (1974) 208.

Утврђено је да је цркву градио Маурилијус Рабл, зидарски мајстор из Земуна.¹¹ Такође је утврђено да је овај врхунски зналац свог заната сам израђивао пројекте за грађевине које је требало да подиже па да се и на Фенеку огледа сва оригиналност његовог виска и његове мистрије. Остаје једино да се прихвати претпоставка да су план, предрачун и дозвола из 1793. године, по којима је с благословом митрополита Стратимировића изграђена садашња црква, изгубљени.¹² На основу сачуваних уговора за градњу других цркава види се како је протицало њихово грађење. Темељи су постављани обично у јесен оне године у којој су дати благослов и одобрење за градњу. На темељима би се подигли зидови до висине од око једног фата. Тако оптерећени остајали су до пролећа наредне године да се слегну, па би се градња настављала. Трајала је две или три године, зависно од величине цркве и других околности. По сведочењу Вићентија Ракића, за потпуно довршење фенечке цркве било је потребно пет година.

О времену и догађајима око градње цркве Преподобне Параскеве у Фенеку постоји епиграфски материјал који до сада није разматран и није публикован. На првом месту по важности стоји монументална камена плоча са ктиторским натписом. Узидана је изнад средњег прозора на западној фасади. Остала три натписа се налазе на спољном лицу надвратника на сваком од три портала и говоре о чијем су трошку били изведени. Сва три портала, затим ктиторска плоча и камене вазе (урне) постављене у забатном појасу западне фасаде, урађени су од ружичастог жиличастог камена који спада у групу кречњака.

Ктиторски натписи нису читљиви са земље. Изузетак је натпис изнад западних врата у отвореном трему. Он се и данас јасно чита. На северном и јужном порталу натписи се могу приметити али не и читати, тек ако се зна да они тамо постоје. Разлог томе је патина која је прекрила површине надвратника и површине удубљених слова. Код слова се не примећује неки траг који би указивао на то да су слова некад била појачавана бојом. Боја се не може констатовати ни на западним вратима на натпису који је тремом заштићен од штетних утицаја атмосферелија и који је стога без јаке патине. То је довољно за поуздан закључак да слова на ктиторским натписима нису појачавана бојом. Таква потреба није ни постојала с обзиром на начин на који су натписи изведени. На равној површини камена, углачаној, граверском иглом урезиване су контуре слова. Њихова површина је потом плитко удубљивана, тек за милиметардва. Удубљена површина слова остајала је охрапављена и то је, због другачијег одбијања светлости, чинило слова читљивим. То се добро види на фотографији натписа са западног портала.

Сл. 1. Ман. Фенек, Плоча са ктиторским натписом
Fig. 1. Monastère de Fének, Plaque contenant l'inscription de ktitor

Монументална ктиторска плоча (сл. 1) са западне фасаде уграђена је између натпрозорног венца сегментног облика и равног венца ентаблатуре. Због постављања плоче на средњем пољу западне фасаде, између пиластара и поменутих венаца, пресечени су архитрав и фриз. На западној фасади се нигде не види да је у њу укомпонован стари звоник манастира Фенека подигнут пре 1733. године. Можда би доњи сегментни руб ове монументалне плоче био једини наговештај у том правцу пошто је рађен за постављање изнад полукружног забата прозора какве су имали првобитни прозори старог звоника а не за сегментни какав имају данашњи. Плоча је обрубљена профилем двоструке киме који са површине натписа преводи на рубну траку. Постављена је на зидно платно поменутог старог звоника. С горње стране причвршћена је помоћу три видљиве гвоздене куке. Доња страна почива на венцу прозорског забата и не види се да ли је и са те стране причвршћена кукама. Речено је да текст није видљив са земље. Приложени цртеж текста начињен је по калку. Плоча је приближних димензија: ширина 2 метра, бочна висина 1,7 метара, висина у сегменту око 1,25 метара.¹³ Висина редова и слова на ктиторској табли и на западном надвратнику је иста. Износи 39 mm. Исти је и размак међу редовима код оба натписа и износи 26 mm. Очигледно је да се у погледу мера треба изразити ондашњим начином. У том случају, висина редова износи цол и по (1,5") а размак између редова је један цол (1"). Текст ктиторске плоче у преводу на савремен језик и са савременом интерпункцијом гласи: „У име Оца и Сина и Светога Духа амин. Сазида се овај храм преподобне матере

Во ѿмѣ оца и сына и стаго дха ѿмннз
 ѿзда са сѣи храмз преподобныа матере параске-
 вы сербскіа православнога греческаго нечнн-
 скаго испокѣданіа при благополучно мз цар-
 ствованіи гдара францишка втораго императо-
 ра римскаго краља мажарскаго и негосвпрвги
 гдарини императрицы маріи Февривторыа при-
 нцесн ѿне аполь и при его еццеленцији архієпкпѣ
 и митрополитѣ гдинѣ Стефанѣ ѿ стратимиров-
 нчѣ и при игуменѣ гдинѣ Софроніи Стефанокн-
 чѣ и братствѣ Самуилѣ Никифорѣ Аронѣ собо-
 рныхъ старцовъ Викентіи Намесникѣ Ішсифѣ
 Сакѣ Митрофанѣ Мелестіи Јермонасѣхъ Гелео-
 нѣ діаконѣ и Теофанѣ монасѣ трудомъ и насто-
 яніемъ гподарен ктиторовъ жителєй земунскі
 ихъ Ішаннз Курица Коста Калиграфъ Евѣмій К-
 уквичъ Игнатъ Евѣвичъ Антоніи Радивоєвичъ К-
 митырѣ Фенецѣ лѣто спасеніа ѿшчѣ 1794

Сл. 2. Ман. Фенек, Цртеж текста ктиторске плоче

Fig. 2. Monastère de Fének, Dessin du texte de la plaque de ktitor

Параскеве Српске православног грчког неуни(ја)тског исповедања при благополучном царствовању господара Франциска другог, Императора римског, Краља мажарског и његове супруге Императорке Марије Терезије друге, принцезе од Напуља и при његовој екселенцији архиепископу и митрополиту господину Стефану од Стратимировић(у) и при игумену господину Софронију Стефановићу и братству: Самуилу, Никифору, Арону — саборним старцима; Вићентију намеснику; Јосифу, Сави, Митрофану, Мелетију — јеремонасима; Гедеону ђакону и Теофану монаху трудом и настојањем господара ктитора, житеља земунских, Јован Кирица, Коста Калиграф, Јевтимије Вуковић, Игњат Јефтић, Антоније Радивојевић. У манастиру Фенеку, лето спасења **ѿшчѣ**, то јест 1794." На средини плоче, из средине првог реда, надвишујући га за три и по његове висине, после речи „Сина" из уобичајене инвокације, изведена је представа крста са копљем и губом.

¹¹ Ј. Магловски, *Белешке о градитељу цркве мнастира Фенека*, Свеске ДИУС 5—6 (1978) 35—47.

¹² М. Коларић у каталогу архивске грађе (*Класицизам код Срба. Грађевинарство*, књ. II, Београд 1966) Фенек помиње тек узгред. Не доноси никакав докуменат у вези са њим иако је екипа прегледала архивске фондове од 1790—1849, што би значило да нису нађени. Фенечки храм није уврштен ни у каталог савремених архитектонских снимака цркава (*исто, Каталог грађевинарства*, књ. V, Београд 1967) иако би се по времену настанка и по својој репрезентативности требао ту да налази).

Није ми пошло за руком да уђем у траг плану и предрачуна па с њима у вези остаје могућност да буду у материјалу који је Д. Руварац прикупљао за другу монографију о Фенеку, ако и овај није пропао.

¹³ Прецизно димензије ове плоче нису се могле измерити због начина на који је изведен подухват око скидања калка. Скинут је трљањем ораховим листом по хартији налепљеној преко натписа, са конопца спуштеног кроз прозор звоника.

Сл. 3. Ман. Фенек, Ктиторски натпис на западном порталу

Fig. 3. Monastère de Fenek, Inscription de ktitor sur le portail occidental

СИМЪ·ВРАТНИЦАМЪ·БЫСТЬ·КТИТОРЪ·ГД
 АРЬ·МАРКО·ЛАЗАРЕВИЧЪ·ЖИТЕЛЪ
 ЗЕМУНСКИ·БРАТЪ·РОДИНИ·ГДИНА
 САМУИЛА·ІЄРОМОИХА·ЛЪТО
 СПСЄНІА·1795·

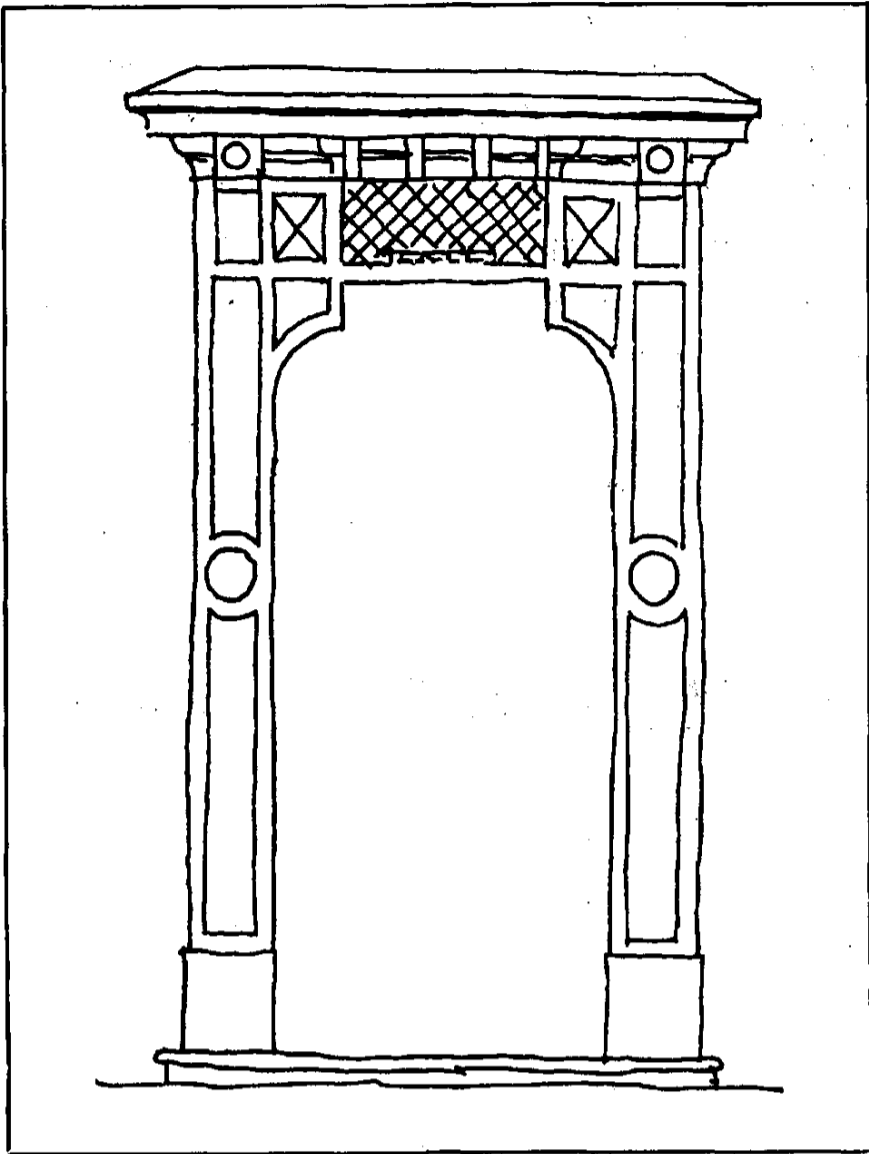
Сл. 4. Ман. Фенек, Цртеж ктиторског натписа са западног портала

Fig. 4. Monastère de Fenek, Dessin de l'inscription de ktitor sur le portail occidental

Садржај овог натписа нема неку већу вредност за поузданије познавање прилика око подизања цркве. Његова највећа вредност јесте у томе што потврђује дедикацију цркве коју је забележио Вићентије Ракић, којој није придаван значај: „Сеј монастир зовомиј Фенек, јест храм преподобнија матере Параскеви Сербскија.“¹⁴ Податак са ктиторске плоче драгоцен је за истраживање култа св. Петке код Срба. Уједно предтавља и један од непобитних доказа о томе где је било средиште београдског култа ове светитељке. Загонетно је зашто храмовна слава није 27/14. октобра, када се по синаксару светкује ова преподобна Мати родом из Епивата у околини Цариграда, него се светкује у дан 8. августа (26. јула, по старом) који по месецослову припада св. Петки Римској.¹⁵

Начин на који су слова изведена, посебно грешке које се очитују у њиховом лику, затим погрешке које би се условно могле назвати ортографским долазе као последица каменорешчевог непознавања писма и језика на којем је клесан текст. Пошто је очигледно да клесари нису били Срби, по себи се намеће претпоставка да су ктиторска плоча, камени портали као и камене вазе израђени у земунској радионици неког од немачких мајстора. О њима постоје јасни трагови у очуваним актима Земунског магистрата у Архиву града Београда, а која се односе на занате.

Слова ових натписа су допадљива и на њима се очитује утицај латиничке капитале. Па ипак, на детаљима на којима се тај утицај највише огледа примећује се и недоследност у њиховом испољавању. По свему судећи,

Сл. 5. Ман. Фенек, Скица изгледа северног и јужног портала са назначеним местом натписа
Сл. 6. Ман. Фенек, Надвратник северног портала

Fig. 5. Monastère de Fének, Esquisse des portails nord et sud avec indication de l'endroit où figure l'inscription

Fig. 6. Monastère de Fenek, Fronton du portail septentrional

предлошци оваквом лику слова потичу из савремене им калиграфије. Теже се може прихватити да им је као узор послужио типографски лик ћириличких слова тог времена. Касније ће утицај типографских знакова, на епиграфски материјал бити изражајнији, и израженији.

Имена личности која се појављују на ктиторској плочи јављају се у литератури која се бави историјом Земуна. Једино бих у вези с именом јеремонаха Митрофана, којег помиње и Д. Руварац у *Споменици*, изнео нови податак. Д. Руварац саопштава, према једном запису, да су калуђери манастира Вољавче пребегли с црквеним стварима и утварима у Фенек и 17. јула 1793. године јеремонах Рафаил Михајловић (који се не помиње на ктиторској плочи) издао је потврду да је примио све донете ствари и утвари.¹⁶ Јеремонах Митрофан, поменут на ктиторској плочи, један је од двојице монаха који су прешли из Србије у Фенек за време последњег турског рата. То сазнајемо из писма Jos. Hallera, датованог у Будиму 27. јула 1792, које је упутио митрополиту. Битан део текста, на латинском, гласи: »... duo Monachi Greci ritus non uniti, Mitrophan Joxchimovic, et Raphael Milichevich, qui occasione ultimi Belli Turcici, ex Turcia, ad Dationes Regias transiverunt, in ejusdem Ritus Monasterio Fenek...«¹⁷

Ктиторски натпис на западном порталу (сл. 3, сл. 4) у преводу гласи: „Овим вратницама беше ктитор господар Марко Лазаревић житељ земунски, брат рођени господина Самуила јеремонаха. Лето спасења 1795.“ Речено је да

Сл. 7. Ман. Фенек, Надвратник јужног портала
Fig. 7. Monastère de Fének, Fronton du portail méridional

је натпис рађен исто као и онај на ктиторској плочи. Висина слова је цол и по (1,5") а размак између редова један цол.

¹⁴ В. Ракић, *нав. дело*, 3.

¹⁵ У вези са познатим циклусима у сликарству, са животом и култом св. Петке из Епивата упор.: Г. Суботић, *Свети Константин и Јелена у Охриду*, Београд 1971, 89—101.

¹⁶ Д. Руварац, *нав. дело*, 12.

¹⁷ МПАА, год. 1792, бр. 770.

СИМЪ ВРАТНИЦАМЪ ПРАГШМЪ И ПОДВОАМЪ
 БЪША КТЫТШРЫ ГДНЪ СОФРОНИИ
 СТЕФАНОВИЧЪ ИГУМЕНЪ СЕГШ МНТЬІРА ИГДНЪ
 САМУИЛЬ ЛАЗАРЕВИЧЪ ІЕРОМОНАХЪ И ПЕРВЫИ
 СОБОРНЫИ СТАРЕЦЪ В МНТЬІРѢ
 ФЕНЕКѢ ЛѢТА 1795

Сл. 8. Ман. Фенек, Цртеж ктиторског натписа са северног портала

Fig. 8. Monastère de Fének, Dessin de l'inscription de ktitor sur le portail septentrional

СИМЪ ВРАТНИЦАМЪ ПРАГШМЪ И ПОДВОАМЪ
 БЪША КТЫТШРЫ ІДНЪ СОФРОНИИ
 СТЕФАНОВИЧЪ ИГУМЕНЪ СЕГШ МНТЬІРА ИГДНЪ
 САМУИЛЪ ЛАЗАРЕВИЧЪ ІЕРОМОНАХЪ И ПЕРВЫИ
 СОБОРНЫИ СТАРЕЦЪ В МНТЬІРѢ
 ФЕНЕКѢ ЛѢТА 1795

Сл. 9. Ман. Фенек, Цртеж ктиторског натписа са јужног портала

Fig. 9. Monastère de Fének, Dessin de l'inscription de ktitor sur le portail méridional

Текст ктиторских натписа на северном (сл. 5, сл. 6, сл. 8) и јужном (сл. 7, сл. 9) порталу идентичног је садржаја. Разликују се по ортографским грешкама и грешкама у лику појединих слова и насталим резањем. Текст у преводу гласи: „Овим вратницама, праговима и подвојама бише ктитори господин Софроније Стефановић игумен овог манастира и господин Самуил Лазаревић јеромонах и први саборни старац. У манастиру Фенеку лета 1795." Слова ова два записа су ужа од оних на претходна два и делују ситније и збијеније. Предложак им је у калитрафији. Висина слова на оба портала је иста, износи пет четвртина цола (5/4", пет фртаља), односно цол и четврт. Размаци нису исти на северном и на јужном натпису. На јужном је размак међу редовима већи него на северном. На јужном порталу самерава се размак од једног цола међу редовима слова а на северном је тај размак за „по' фртаља" мањи, износи седам осмина цола (7/8").

Калкови и по њима начињени цртежи овде публикованих натписа налазе се у колекцији планова и цртежа Института за историју уметности Филозофског факултета у Београду. Објављивање њихових појединих делова у размери један према један, за сада нема оправдања.

Српска епиграфика XVIII—XIX века нема истраживача. Могућа грађа за њено проучавање не публикује се с довољним претензијама. Оно мало публикованог материјала не пружа поуздан ослонац за шира закључивања.¹⁸ Овим радом смо желели да допринесемо сабирању грађе за стицање увида у проблеме српске епиграфике поменутог периода.

¹⁸ Тако је и у погледу фенечког епиграфског материјала, иначе богатог. Објављен је садржај појединих гробних натписа и натпис на камену међашу из 1747. године, са окицом. Такође је исписан и садржај ктиторске плоче на капели над „водицом", без намере да буду допринесу епиграфици. Упор.: Б. Вујовић, *нав дело*.

Inscription de ktitor à l'église du monastère de Fének
Contribution à l'épigraphie serbe des XVIII et XIX siècles

JANKO MAGLOVSKI

L'auteur rappelle dans le présent ouvrage que les données sur l'époque et les circonstances dans lesquelles fut bâtie l'église actuelle du monastère de Fenek sont fournies par V. Rakić, dans la premier ouvrage historique sur ce monastère. L'auteur signale le manque de bienfondé de l'opinion selon laquelle l'église aurait été construite sur la base d'une autorisation de bâtir obtenue avant la guerre austroturque de 1787—1791. Cela sousentendrait une architecture selon un plan propre à l'époque. Cependant, celle de l'église de Fenek revêt toutes les caractéristiques des bâtiments sacrés construits

sur le territoire de la protopopie de Zemun après la guerre en question.

L'auteur présente les inscriptions de ktitor relatives à la construction de l'église qui, jusqu'ici, n'ont été ni lues ni publiées et y ajoute les photos et les dessins correspondants. Il s'agit de l'inscription figurant sur la plaque monumentale de ktitor, ainsi que des inscriptions de ktitor gravées sudessus des portails ouest, nord et sud. Les présents matériaux sont publiés en guise de contribution à l'épigraphie serbe des XVIIIe et XIXe siècles.